

УДК 168.522:316.32:577.4

ЕПОХА “ПОСТ”: ЛЮДИНА В ПЕРСПЕКТИВІ “НОВОЇ ДУХОВНОСТІ”

Володимир Ільїн

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01033, Україна,
e-mail: ilin_vv@ukr.net

Розглянуто основні проблеми сучасного суспільства, пов'язані із антропологічною кризою, кардинальними змінами у темпоральності, способі буття людини. Проаналізовано ситуацію заміни попередніх гуманістичних ціннісних систем на більш “технізовані”, що призводить до виникнення нового типу людини – “постлюдини”. Посилюється вплив на людей “світу віртуальної реальності”. Нове штучне середовище “сканує”, приймає лише інформаційний аспект людини, вводячи її як цілісну істоту в стан кризи. Доведено актуальність відповідей на смислові запитання епохи, пов'язані із світоглядом, духовністю та цінностями.

Ключові слова: “постлюдина”, віртуальна реальність, духовна криза, постмодерн.

Всупереч усталеному переконанню про об'єктивність часу необхідно враховувати його підвладність людині. Людство постійно створює час і здійснює його видозміни, що і становить смисл розумних дій. Через посередництво свідомості розум змінює в соціальному Універсумі характер дії з *ентропічного* на *ектропічне* і виділяє як індивідуальні, так і загальні, об'єднуючі центри. Тим самим розум впорядковує й організовує явища соціального світу, збирає енергію окремих його елементів; об'єднуючи в єдину цілісність рівнодіючі розрізнені прагнення складових цієї системи. Як це відбувається?

Слугуючи фокусом накопичення елементів соціальної системи, джерелом її діяльності, розум є умовою подолання та перетворення часу з об'єктивного на суб'єктивний. Смисл цього процесу полягає в тому, що *розумна система*, створивши сама себе, збираючи воєдино дію елементів, спрямовує зусилля зовні, на перетворення оточуючих її об'єктів у суб'єкти своєї діяльності. Тобто “олюднює”, робить “розумним” Універсум, перетворюючи його на соціокультурний простір, вносить Логос у вселенський Хаос.

Оскільки людство – певна соціальна система, то вона створює “свій час”. А якщо так, частина часу системи стає підвладною йому у вигляді залежних від людей послідовних явищ. Для кожної людини (як “живого елемента системи”) є два типи часу: перший – об'єктивний, непідвладний нікому, нестриманий, репрезентуючий рівнодіючу всіх сил світу, яка існує на Землі й у Сонячній системі, є наслідком незалежних від індивіда умов. І другий, підвладний індивіду, – ста-

новить сферу його власної дії, де він володіє правом вибору, правом змінювати стан речей. Останнє означає оволодіння часом, що перетворилось на основну рису історії та суспільного прогресу.

Ні для кого не секрет: що ближче до нашого сьогодення, то прискореніше відбувався суспільний розвиток. Достатньо згадати концепцію Е. Тофлера “трьох хвиль” цивілізації, де перша хвиля продовжувалася близько 10 тис. років, друга – приблизно 3 сторіччя, і третя – понад 100 років. Однак Е. Тофлер створював концепцію з розрахунком на певну єдність об’єкта і суб’єкта. Проте за останні десятиріччя, внаслідок “кремнієвих революцій” (Т. Стоунер), і не лише їх, співвідношення між об’єктивним і суб’єктивним уже остаточно порушилася на користь останнього. Все нові й нові відкриття в інформаційних технологіях, промисловості, сервісному забезпеченні (в найширшому розумінні цього слова), науці тощо остаточно суб’єктивізують розвиток суспільства, оскільки та ж сама людина сьогодні дуже зацікавлена в прискоренні часу. В його динаміці вона хоче більше споживати та встигнути, більше побачити і зробити, а для цього колишні темпи життя в жодному випадку не відповідають її сучасним вимогам, потребам і запитам, які випереджають навіть стандарти сьогодення.

Пришвидшення соціального розвитку, отже, зумовлене зміною вимог до життя самого суб’єкта, що означає зміну його свідомості. Відповідно до зростання рівня усвідомленості власного “Я” все частіше постають вимоги до соціальної системи, яка відстає від запитів людини і не може її задовольняти, адже потреби завжди випереджають можливості їх задоволення. Це проміжна ланка між потребою та можливістю (попитом і пропозицією) є основним стимулом для прискорення існуючого порядку речей. У системі, де наявне усвідомлення закономірності цієї розбіжності, встановлюється розуміння сутності сумісної раціональної дії, завдяки чому забезпечується загальна дія елементів системи. Але що ближче до нас (до нашого часу) то більше виявляє себе діяльна сила суб’єктивних чинників – бажань, прагнень, амбіцій, владних потягів, жадоби, інстинктів, які (Т. Веблен), і визначають динаміку суспільного розвитку. Внаслідок цього затишний світ – “дім буття” (М. Бубер) став розширеним суспільством, де здійснюється продуктивна діяльність індивідів. *Випадковість* у зростанні динаміки часу змінюється *свідомим* і раціональним його здійсненням. Завдяки цій здатності людина й отримала, зрештою свою владу над природою, що дало їй змогу випереджати час, переборювати його об’єктивність. Заклик Й. Гете: “Зупинись, мить, ти прекрасна” вже не відповідає вимогам сучасного розвитку. Прекрасне тепер не сьогодення, а те, прийдешнє, завтрішнє, яке несе звабливе нове. Те, що є, не може бути вже цікавим. Усе нове: технології, запити, моди, музика, видовища, насолоди, еліти... І хто такий Гете сьогодні порівняно з боксером Кличко, футболістом Блохіним, суперспівачкою Мадонною, щасливчиком-мільярдером Абрамовичем та ін. Прекрасна мить Гете – не для сучасної людини, яка мріє про контракти, вигоду, успіх, владу, гроші, вдачу, бізнес тощо.

Однак оволодіння часом стало умовою звеличення людини. Те, що вона опинилася попереду своїх можливостей, означає також і втрату традиційного шляху пошуку. Напрямо до майбутнього залишився, але дорога стала інша. У зв’язку з цим людина опинилася в ситуації, яку В. Шекспір назвав “розривом зв’язку часів”. Абсолютизація власного “Я” через зростання відчуття свободи

майже повністю відокремило її від традиційних цінностей, отже, від об'єктивної реальності, чужої, навіть ворожої. Разом із відокремленням постало й відчуження від теперішнього часу, цінності якого втратили смисл. Адже час сьогодні – це гроші, але чи є в них смисл?

Одночасно швидкості, котрі створюють сучасні технічні можливості в процесі пересування людини планетою, створили ілюзію подолання меж часу. Хоча простір і час – різні за змістом форми існування буття. Тому, якщо вдалося за кілька годин опинитися на протилежному кінці планети, тобто подолавши простір, але залишившись у фізичному та духовному вимірі тим самим, не є аналогічним стосовно власного часу, який має інші виміри. Людина не може так швидко випередити себе. Тут вона не впоралася з темпоральними випробовуваннями і власне безсилля пов'язала з духовно-культурними феноменами, що тепер заважають її подальшому поступу. Так виникла проблема антропологічної кризи.

У чому сутність того, що сьогодні називають духовною, або антропологічною кризою? Вона виникла давно. Вперше ця проблема – втрата духовності – постала в Еразма Роттердамського у його знаменитій “Похвалі глупоті”. Це було визнання кризи розуму, відчуженості від нового життя. Це була епоха меркантилізму – духовно-культурної людини, яка поступилася перед наступом і натиском усіх тих аморальних вад, котрі не відповідали існуючим християнським канонам і ще й сьогодні засуджуються (щоправда, здебільшого лицемірно). Другий етап – перехід від *трудової теорії вартості* до концепції “*економічної людини*”. Це означало інший вимір нового часу. “Економічна людина” – результат, підсумок економічних революцій, які відбулися в Європі в XVII–XVIII ст. Третій стан – перехід від людини до “постлюдини”, що означає кінець (смерть) “традиційної”, ренесансно-просвітницької моделі людини. І це насправді смерть, але смерть конкретно-історичного типу людини, радше, найвищої її форми, за збереження якої продовжують всіма силами боротися. Однак реальність, випереджаючи себе прискоренням часом, не дає підстави сподіватися на поліпшення такої ситуації, тобто необхідно залишатися у вимірах звичних цінностей.

Якщо під кризою духовності розуміти ностальгічні характеристики сьогодення нинішніх представників “просвітницького гуманізму”, то вони нічого спільного не мають з темпами розвитку сучасного світу. В кращому випадку – це уявлення утопічних теорій про “світле майбутнє”, а в гіршому – вже нічим не виправданий архаїзм. Гірший тому, що цей архаїзм войовничий, дестабілізуючий, орієнтований на буденну свідомість, продовжуючи налаштовувати її на міфічні сподівання та деструктивну для сьогодення життєву позицію. Адже “економічна людина” – не втілення добродетелей, а ділок, діяч, носій раціональності як послідовного прагнення до свідомої та попередньої мети. Вона – “розумний егоїст”, для котрого життєздатність поступово редукується просто до діяльності, активність збуджується не стільки її безпосередніми потребами, скільки тими, що пов'язані з соціальними відношеннями і сприйнятті розумом. Якщо висловлюватися термінами етики – це людина без цінностей [1, с. 10].

Особистість трансформується в ділка (діяча) у процесі економізації буття як наслідку науково-технічної революції, зростання швидкості й складності соціальних дій, опосередкування особистісних відношень речовинними та матеріальними. У свій час М. Бердяєв зазначав неспівмірність людської душі з

тими швидкостями, яких вимагає сучасна технічна цивілізація. За суттю вона є *імперсоналістична*, оскільки не хоче знати особистості, й вимагаючи активності людини, не бажає її перетворення на особистість [2, с. 470]. Ділок – продукт відчуження (К. Маркс), аномії (Е. Дюркгейм), перетворення закритих (заповідями релігії, нормами моралі, канонами культури) “теплих” суспільств у *відкриті* (вільні й холодні, “цивілізовані”). У процесі становлення особистості ділком (діячем) культура як регулятор соціальних відносин замінюється технологією і соціотехнікою.

У цих умовах і з’являється “*постлюдина*” – в ній з’єднані воєдино людина і техніка. І людина тут уже постає – “*фактором*”. Основна відмінність “людини-фактора” від особистості, “економічної людини” (ділка) у тому, що суб’єкт, який стоїть за ним, втрачає самототожність, фрагментується, “розмазується” по системі. Він *децентрований*. Ініціатива й остаточне вирішення питань під час його взаємодії зовнішнім середовищем, один із одним, переходять до *техніки* [1, с. 12]. В цьому і полягає криза гуманізму, яка починається зі вступом суспільства в *соціотехнічну стадію* суспільства, коли суспільство, у зв’язку з усе більшою і більшою динамічністю, перестає бути власне (виключно) людським і перетворюється на *людинамашинне* (технолюдинне), тобто з того моменту, коли техніка починає замінювати не лише фізичну, а й розумову силу людини.

Яскравим показником цієї кризи є намір заручитися послугами генної інженерії та “начинки чіпами”. Сучасна інженерна психологія “розглядає людину, що працює в складних автоматичних або напівавтоматичних системах, як ланку цих систем: зі “сенсорним входом”, мозком як “приладом для переробки інформації” та моторним “виходом” [3]. Вона – *ресурс*, який потрібно активізувати й особливо – “контролювати за надійністю”. *Людині-ресурсу* не потрібна любов, яка замінюється порнографією, їй не потрібен “інший”. Достатньо згадати комп’ютерні кафе, де відвідувачі збираються разом, але спілкуються з машинами. У сфері виробництва у “людині-ресурсі” ціниться нервово-психічна стійкість, обумовлена переважно радикальними збідненням афективної сфери й емоційною тупістю. У процесі того, як суспільство, котре складається з особистостей, перетворюється на *цивілізацію*, що складається з “економічних людей” (“ділків”), а економічна цивілізація – на *технос*, який складається з чинників, узаємодія *оператора та конкретної людини* стає всезагальною формою буття людини. Її цілі постають як відображення внутрішніх законів оптимізації й ефективного функціонування *соціотехноса*.

Такий процес доповнюється втратою смислу буття. Якщо попередня інтелектуальна культура, насамперед, філософія, релігія, наука були сповнені пошуків істини як смислу буття, то тепер цей пошук утрачений. Істина нікого (за окремими винятками) не цікавить. Істина сьогодення – це результат творення *свого світу, власного успіху, вдалого фінансового проекту, це технологічний обман суперника* тощо. Істина для сучасної *людини-фактора, людини-ділка* – все, що стосується лише *суб’єктивних досягнень* індивіда, але в жодному випадку *не об’єктивних обставин*, котрі сприймаються лише доповненнями до власної поведінки й діяльності. Істина необхідна для цілераціональної поведінки, властивої для людини економічної (ділка і діяча), але тепер замінюється безглуздою раціональністю, хоча ця раціональність “пост/не/людська” [1, с. 13]. Усі вчинки

звіряються за критеріями розсудку, а не розуму. Розсудок позбавлений “душі”, тому чужий для людини як суб’єкта життя. Йому не потрібна істина. Він може лише похизуватися, як Понтій Пілат, перед тими, хто все ще її шукає. Постлюдина опиняється поза людиною, вона переповнена різною інформацією, що по суті, спотворює дійсність відповідно до того чи іншого замовлення.

На відміну від просвітницького, отже, смислового минулого проекту модерну, інформаційне та матеріальне буття сьогодні роз’єднується за всіма параметрами. Зокрема, посилюється на людей вплив “світу віртуальної реальності”. Нове штучне середовище “сканує”, приймає лише інформаційний аспект людини, вводячи її як цілісну істоту в стан кризи. За суттю і в своїй тенденції – це середовище не антилюдське, а *постлюдське*. В постлюдському середовищі і відповідному йому типові раціональності народжується *пост людина* [1, с. 14]. Ця людина – зовсім інша, відмінна від усіх тих образів і уявлень, котрими наповнена наша освіта, система виховання, література, рекомендована для набуття потрібних світоглядних орієнтацій.

Людина в цих образах, наприклад, срібного віку, постає сильною завдяки доброті, розуму, співпереживанню, вона сповнена тривоги за майбутнє всього людства й інших людей. Орієнтуючись на ідеал такої людини (згадаймо А. Чехова: “в людині все повинно бути прекрасним...”), цілі покоління мріяли про *нову людину*, перехід до її вищої якості. У казках і міфах люди хотіли стати могутнішими і фізично сильнішими; у різних релігійних ученнях вони прагнули піднятися до безтілесного духа; розробляли проект розумної, вихованої й освіченої людини епохи Проствітництва; про “нового Адама” [4, с. 238] писав Г. Сковорода; на практиці намагався виховати її марксизм-ленінізм; “Я вчу про надлюдину” [5, с. 382] – проголошував Ф. Ніцше. Нарешті мрії про нову людину стають дійсністю, але в неочікуваній формі: вона постає у вигляді постлюдини. Проте зустріч з цією новою людиною здебільшого дивна: одні, зазвичай, не розуміють і не помічають, що відбувається, перебуваючи в *полоні минулих світоглядних ідеалів*, проголошуючи гасло “духовного Відродження” (якого?); інші, хто усвідомлює ситуацію, пишуть про *антропологічну катастрофу*. Однак питання про причини і про те, хто насправді її приносить, обговорюють недостатньо, що й залишає проблему невирішеною і малозрозумілою.

Однак справа навіть не у виясненні причин, яких можна називати безліч і які по-своєму, на мікрорівні, будуть щаблем на шляху вияснення сутності постлюдини, а в усвідомленні факту, що людство опинилося в іншому духовному вимірі. Образно це можна подати як “третю природу” буття людини: перша – природа, яка є колискою життя всього і життя людини; друга – культура, де сформувані всі основні детермінанти духовного буття сучасної цивілізації і де криза постала умовою трансформації людини – від “мікрокосму” до “економічної людини”, “фактора”, “ресурсу” і, зрештою, “постлюдини”; третя виникає в умовах нових цінностей, котрі є результатом *прагматизації життя* – воно перетворилося з можливості на реальність через *тотальність вартості*, або грошей. Цивілізація, в якій відбуваються сьогодні основні події буття людини, у зв’язку з різними обставинами, зокрема цивілізаційних процесів, є не лише постіндустріальною, інформаційною, економічною, технологічною тощо, а й *фінансовою*. Вона стала головною умовою швидких і вже незворотних перетворень

людини, кардинальної системи змін в її світосприйнятті, розумінні сенсу життя та власного призначення.

Якщо в XIX ст. Ф. Ніцше проголосив “смерть Бога”, то в XX ст. А. Мальро в “Антимемуарах” писав: драма нашого покоління полягає не в тому, *що помер Бог*, а в тому, *що померла людина* [див.: 6, с. 186]. Це означає остаточну перемогу спрощеного варіанта позитивізму – сцієнтизму, ствердженого у феномені економізму. Якщо раніше сцієнтизм і гуманізм як дві форми були взаємопов’язані між собою, “перегукувалися”, відображалися одна в одній, то тепер епоха все більше стає одномірною, оскільки зникає звичний образ людини, виплеканий філософськими ідеалами античності, Ренесансу, християнської релігії. “Третя природа” буття людини настільки стала визначальною, що колишні величні досягнення духовного світу – уявлення, почуття, знання, душа, думки, мислення – сприймаються як набридлий бідний родич або навіть чужинець, якого потрібно вигнати з храму. Нова людина, людина “третьої природи” (сцієнтизму, технологізму, економізму, фінансизму), втративши свою гідність “мислячого очерету” (Б. Паскаль), позбавляється і всіх властивих для мислячої людини характеристик – свободи, совісті, моральності, співпереживання й універсального розуму. Якщо у Сократа “хто розумний – той добрий”, то тепер розумним є той, хто “вміє жити”. Останнє передбачає не завжди етичні дії, відповідні християнським заповідям.

Чи означає поява постлюдини кінець гуманізму? Будь-яке ствердження цієї тези спричинить повсюдне заперечення. Однак ми можемо розглядати питання про закінчення ери існування звичного, “старого” гуманізму і появу нового гуманізму – *іншого типу*, оскільки є нова людина. “Смерть” людини – це перехід від цінностей модерну до цінностей постмодерну. Зник звичний “дім буття”; світ, де завжди жила людина, перестав бути для неї домом. У гуманістиці рокове слово про смерть людини уперше виголосив французький структуралізм. Тоді воно розглядалося як певний засіб, специфічна методологія пізнання, котре сприймається, врешті решт, заради тієї ж людини. Смерть як онтологічний стан і Блага звістка про неї (Євангеліє від антигуманізму) була проголошена постструктуралістською філософією або, розповсюджуючи її на всю культуру, – постмодернізмом. Найрішучіше і чітко це зробив М. Фуко, що ставить його разом з М. Коперником, Ч. Дарвіним, З. Фройдом у ряд ключових фігур, котрі символізують прихід певного нового етапу в трактуванні сутності й долі людини.

Ситуація постмодерну і відповідне їй розуміння сутності буття у багатьох моментах несприйнятливий для мислення, вихованого на розумінні спіралеподібної моделі розвитку історії, де регрес лише доповнює прогрес. Перехід від життя, наповненого пошуками смислу, до “просто життя” – результат маржинальної революції, що ствердила авторитет людини економічної як насамперед споживаючої. Причому споживаючої не духовні, а матеріальні цінності й блага. Це змінило уявлення про перспективу майбутнього розвитку. Вона взагалі зникла, та “добра людина”, разом з гуманістичними ідеалами, які були дискредитовані. З ними були дискредитовані талант, геній, творчість, місце яких замінили сірість “начальства” і торжество “туповатой посередності” (Б. Брехт). Остання прагне встановити свої ідеали краси, стандарти мислення, цінності культури. У цьому й полягає криза духовності!

Чи є вихід з ситуації, яку М. Фуко завершає словами: “Можна бути впевненим – людина зникне, як зникає обличчя, намальоване на прибережному піску” [7, с. 404]? І чи може існувати світ без людини – не виконавця, не споживача, а *творчої людини*? А якщо може, то який кінець очікує людство, котре вже не боїться Страшного суду, а хоче стати в чергу на клонування? І чи зможе “третя природа” стати тим новим середовищем, де все ж таки з’являється “новий Адам”, як з буржуазних революцій з’явилася “економічна людина”? Очевидно, саме ці питання вимагають відповіді, а не відродження патріархальних традицій і насадження тих моральних, естетичних, політичних цінностей архаїчного ґатунку, котрі нічого, крім додаткового гальма, не означають для країни, суспільства, кожної окремої людини, тієї людини, яка ще не втратила здатності мислити і впевнена в силі інтелекту, знання, науки, освіти, мудрості.

Література

1. *Кутырев В.* Человек XXI века: уходящая натура... // Человек, 2001. №1.
2. *Бердяев Н.* Судьба России. М.-Х., 1998.
3. *Моргунов Е.* Человеческие факторы в компьютерных системах. М., 1995.
4. *Сковорода Г.* Твори. В 2 т. К., 1961. Т.1.
5. *Ницше Ф.* Воля к власти. М.-Х., 2003.
6. *Тизон-Браун М.* Завещание гуманиста // Звезда, 2001. № 12.
7. *Фуко М.* Слова и вещи. М., 1994.

THE “POST” EPOCH: A MAN IN A PERSPECTIVE OF “NEW SPIRITUALITY”

Volodymyr Ilyin

Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Vladimirskaya Str., 64, Kyiv, 01033, Ukraine,
e-mail: ilin_vv@ukr.net

The main problems of modern society, related to the anthropological crisis, fundamental changes in temporality, ways of human being are considered. There is an analysis of situation of replacing the previous humanistic value systems on a more “technicized”, which causes a new type of man – “post-human”. The impact on “the world of virtual reality” people is growing. New artificial environment “scans”, takes only informational aspect of human, introducing it as complete being in a state of crisis. The urgency of responses to semantic question of the epoch, related to the outlook, spirituality and values is justified.

Keywords: post-human, virtual reality, spiritual crisis, post-modern.

*Стаття надійшла до редколегії 11.11.2009
Прийнята до друку 20.01.2010*